

ЖІНОЧА ОСВІТА КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

XVI – перша половина XVII ст.

Упродовж тривалого часу освітня діяльність запорозьких козаків розглядалась як феномен в історії української, ба й європейської педагогіки. На Запорожжі існувала ціла низка навчальних закладів, відкритих і утримуваних на кошти Війська Запорозького Низового. Перша початкова Січова школа була відкрита козаками в 1576 році, а з 1602 р. вона існувала як монастирська при Самарському монастирі. Напередодні зруйнування Січі на землях Війська Запорозького існувало вже близько 44 початкових шкіл. У 1659 р. на Чортомлицькій Січі було відкрито середню школу, яка мала назву Січова центральна. У 1754 р. на Січі відкрита вища спеціальна школа. У ній готували полкову старшину, тлумачів, військових канцеляристів для паланок. Заслужену славу мала і школа вокальної музики та церковного співу. Система козацьких шкіл робила Запорожжя одним із важливих осередків освіти та культури на українських землях.

А от освітня діяльність українського жіноцтва за козацьких часів залишалась поза увагою дослідників, здебільшого, через загальноприйнятий як в російській, так і в українській історіографії XIX–XX ст. штамп, що з певними варіаціями позначався в роботах багатьох дослідників на оцінці становища жінки в козацькому суспільстві; все зводилось до відречення запорожців від сімей та до насмішувато-парубочого трактування козаками прекрасної статі. Мова йде про етап, обмежений XVI – першою половиною XVII ст., на який припадає утвердження запорозького козацтва як військової і політичної сили.

Однак така занижена оцінка значущості жінки в тогочасному українському суспільстві не відповідає дійсності, бо саме жінки в XVI – першій половині XVII ст. відігравали важливу роль в поширенні освіти на українських землях.

Національному музеєві у Львові, де колекція зберігається по сьогоднішній день. Далі впродовж усього життя Ольга Бачинська збирає зразки взорів, вивчає самобутність і неповторність української вишивки. Про неї, як про колекціонера і знавця народного мистецтва, багато писали журнали “Нова хата”, “Жіноча воля”, “Жіноча доля”. За взорами, зібраними О. Бачинською, сьогодні вишивають тисячі жінок.

Ольга Бачинська цікавилася й іншими видами мистецтва, особливо музикою. Серед її архіву знайдено поживклий нотний аркуш, який містить альтову партію пісні С. Воробкевича “Пробудилась Русь” з присвятою композитора “Високоповажаній Олі Тишинській”, датовано 1903 роком.

Наступні після 1939 роки були для Ольги Бачинської роками приниження і насильства. У

Авторитетний дослідник історії українського шкільництва XVI–XVII ст. К. Харлампович вважав, що дівчата здобували освіту переважно в монастирських, міських, братських та домових школах (1). Бо початкова освіта в тогочасному українському суспільстві була спробою, потрібною як для чоловіків, так і для жінок (2). Підтвердженням цієї тези є свідчення відомого українського письменника і культурно-освітнього діяча початку XVI ст. Герасима Смотрицького який стверджував, що не лише чоловіки, а й деякі жінки “хотять відати глибокості письма, таємниці догмат церковних”.

Двічі побувавши на Україні в 1654 і 1656 рр., арабський мандрівник архидиякон Павло Алепський залишив у своєму щоденнику запис про те, що “...по всій землі русів, себто козаків, ми помітили прекрасну рису, яка викликала наш подив: усі вони, за винятком небагатьох, навіть більшість їхніх жінок та дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб та церковні співи”. Крім того, П. Алепський підкреслював, що “дітей у них більше, ніж трави, і всі діти вміють читати, навіть сироти...” (3).

Подив цього арабського мандрівника цілком зрозумілий і виправданий, якщо розглядати наведені факти в загальноєвропейському контексті. У середньовічній Європі панувало упереджене ставлення до жінки та її ролі в суспільстві, а про поширення освіти серед жінок нижніх суспільних верств навіть мови не було. Що ж до найближчих з українськими землями сусідніх держав, то в Польщі в XVI – першій половині XVII ст., де шкільна справа перебувала в руках єзуїтів, освіті жінок приділялась певна увага. Дівчата, які належали до вищих суспільних станів, мали змогу отримати початкову освіту в домашніх і монастирських школах (4).

1940 р. її майно частково націоналізували, в роки німецької окупації переселили її з власного будинку на вулиці Валовій у маленьку кімнатку на вулиці Баторого. До власної домівки повернулася у 1944 році з правом зайняти тільки дві кімнати. Тут вона і дожила свій вік у бідності і скромності. Померла Ольга Бачинська 24 липня 1951 року. Похована на стрийському кладовищі біля чоловіка Ілярія Бачинського.

Останнім часом громадськість Стрия і Стрийщини, що на Львівщині, а особливо філія Союзу Українок та адміністрація краєзнавчого музею “Верховина”, працюють над створенням у місті меморіального музею Ольги Бачинської.

УЛЯНА МОЛЧКО,
старший викладач Дрогобицького педагогічного університету ім. Івана Франка.

Поширення освіти жінок на Українських землях слід співвідносити передусім з традиціями жіночої освіти, які існували ще за часів Київської Русі. В ті часи початкова освіта князівен вважалася справою звичайною. Запозичені через тісні зв'язки з Візантією традиції жіночої освіти благотворно вплинули не лише на загальний рівень культури, але й на розповсюдження грамотності серед жінок князівського дому. Навчання дітей, зокрема й дівчат, проходило, головню, в домашніх умовах. “Князівен вчили так само, як і княжичів: не тільки грамоти, але й математики, азів філософії, “лікарських хитрощів”, календарної астрології, риторики”. На одній із мініятур в Ізборнику Святослава 1073 року, зображена дочка київського великого князя Святослава Ярославовича з пергаменовим списком в руках.

Багато освічених жінок в ті часи мали свої домашні бібліотеки та брали участь в переписуванні книг. Дочка великого київського князя Всеволода Ярославовича Анна у 1086 р. при київському Андріївському монастирі заснувала першу в середньовічній Європі жіночу школу. Анна “собравши же младих дівчиць несколько, обучала писанію, также ремеслам, пенію, швенію і иним полезним ім занятіям” (6). Школи для дівчат засновували й інші князівни – Євфросинія Полоцька, Гордислава-Євдокія, яка сама переписувала книги.

У XII–XIII ст. нерідко виникали монастирські школи, засновниками яких були жінки князівського походження. Високу освіченість жінок упривілейованого стану сучасники вважали справою звичайною. Українське жіноцтво, продовжуючи традиції жіночої освіти часів Київської Русі, “нарівні з чоловіками займалось виданням книжок українського православного духу” (7).

У справі освіти, яка давалася дітям тодішньої української шляхти, дівчата нічим не відрізнялися від хлопців і разом з ними вчилися вдома у приставлених до того “бакалярів” (8). Домова система навчання дівчат була традиційною і найбільш розповсюдженою на українських землях в цього періоду (9). В листі ігумена Рихловського монастиря Луки Григоровича до охоческомонного полковника Іллі Новицького говориться, що ігумен посилав до синів і дочок І. Новицького вчених монахів і “черничок” для навчання грамоти і рукоділля” (10). Виховання та навчання дівчат цілком покладалось на родину. На волі батьків було навчання дочок читання та письма. Батьки рідко коли нехтували початковою освітою дочок, про що свідчать численні записи в актових книгах (на продаж, купівлю, дарування, різноманітні скарги, про передачу своїх майнових прав іншій особі, чи отримання грошей). Зроблені вони були не лише шляхтянками, а й жінками нижчих суспільних станів (11). У записках обов'язково згадувалося про “власноручний підпис особи, яка видавала запис”. У ті часи “писати неуміючу зем'янку можна було зустріти так

же рідко, як і неписьменного зем'янина” – зазначав академік О. Левицький.

Неписьменність серед жінок вищих і середніх верств українського суспільства була досить рідкісним явищем, деякі шляхтянки мали навіть найвищу на той час освіту. Серед них княгиня Ганна Корецька, княжна Анастасія Гольшанська (в заміжжі Заславська), сестри княжни Олена й Софія Чарторийські та інші. Заходами княжни Анастасії Заславської було зроблено переклад Євангелія українською мовою. Княжна Софія Чарторийська, одружена з волинським хорунжим Вацлавом Боговитиним, заснувала в своєму маєтку м. Рахманів типографію і сама займалась перекладом з грецької мови українською Євангелійських та апостольських бесід отців церкви. В цій типографії у 1619 р. було надруковане Учительне Євангеліє Кирила Транквіліона Ставровецького, яке побачило світ завдяки старанням і фінансовій підтримці Софії Чарторийської.

У шляхетських станах у ті часи не диво було зустріти жінку, яка знала латинську та інші мови. За висловом мандрівника У. Вердума, зустріта ним у Львові жінка “вміла сказати чемний комплімент в латинській мові і вміла висловитися в дуже улесливих виразах”.

Деякі українські шляхтянки почали підтримувати протестантські і католицькі школи. Ганна Радзивілова активно підтримувала кальвіністську школу в м. Кейдах (12), а княгиня Анна-Алоїза Острозька, онука великого прихильника православ'я князя Костянтина Остозького, закрила острозьку православну академію, перетворивши її на єзуїтську колегію.

Разом з розгортанням боротьби проти впливів латинських та протестантських шкіл, що починається на українських землях в останній чверті XVI ст., поодинокі культурно-освітні діячі та братства заходилися коло організації шкіл, які б відповідали потребам часу і були національними за змістом.

Українське жіноцтво нарівні з чоловіками почало чинити опір польським впливам. Це виявилось в підтримці діючих і заснуванні нових шкіл, монастирів, побудові церков, виданні книжок, участі жінок в братських організаціях. Дочка київського каштеляна Романа Гойського Регіна Соломірецька, опираючися соцініятству, у 1638 р. заснувала в м. Гощі монастир і відкрила при ньому школу підвищеного типу, “аби еретичеські науки над православною релігією больш не триумфовали”.

У 1639 р. в м. Гощі відкрито кілька елементарних шкіл і закрито соцініянську. Раїна Могилянка, княгиня Вишневецька, активно надавала допомогу церквам, монастирям і школам, які переслідувалися урядом Польщі. Сестри, княжни Олена і Софія Чарторийські, фундували Переспонницький монастир, заснували при монастирі шпиталь для убогих і школу для селянських дітей.

Продовження на стор. 26.